

vanja režim stare Jugoslavije nije uspio stvoriti širu društvenu osnovu za anti-komunističku i antidemokratsku akciju pa mu nije preostalo drugo nego da se osloni na aparat sile i na ekstremne nacionalističke organizacije (535).

Izlaganja na tome skupu upotpunjena su opširnom diskusijom koja je u cijelosti štampana na kraju zbornika. Diskusija predstavlja prilog razjašnjavanju pojedinih događaja i pojava u novijoj historiji Banje Luke, pa mislim da neke diskusije po svojoj aktualnosti i pristupu znatno prelaze lokalni okvir historije Bosanske krajine. Npr., Boško Šiljegović kaže: »Nikako ne želim da umanjujem istorijske vrijednosti i veličine oslobodilačkih borbi naroda i narodnosti od najstarijih vremena. Međutim, kada se radi o našoj oružanoj borbi, mi nikada, otkako smo došli na Balkan, nismo vodili zajedničku borbu Hrvata, Muslimana i Srba — od početka na političkom konceptu ravnopravnosti i zajedništva. Takve oružane borbe u našoj istoriji nije bilo. To je to, veliko vrijeme revolucije, to je vrijeme kada je formulisana naša politika, u novembru 1943. godine. To je vrijeme kada je rečeno da Bosna i Hercegovina nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i hrvatska i muslimanska« (760).

Svakako, i referati i diskusija dali su značajan prilog osvjetljavanju novije historije Banje Luke i šireg područja, dali razjašnjenja pojedinih pitanja i problema, te su trasirani daljnji napori u istraživanju i obradi historije Banje Luke od 1878. do 1945. godine (završna riječ dra Nikole Babića, 777). Težište skupa bilo je na borbi progresivnih društvenih snaga i organizacija, ali su djelomično obrađene i druge historijske komponente, te naslov skupa odgovara sadržaju njegova rada.

Mira Kolar-Dimitrijević

PREGLED POVIJESTI LUŽIČKIH SRBA

Pod naslovom »Abriss der sorbischen Geschichte«, VEB-Domowina Verlag, autora Jana Šolte publicirana je god. 1976. u Budišinu (Bautzen) u DDR popularno pisana povijest onog ogranka Slavena koje je seoba naroda dovela u tada nenastanjena područja, ali u neposredni dodir s germanskim plemenima, a koja su se, kako i knjiga dokazuje, održala do danas.

Riječ je o djelu od 250 stranica s više karata, priređenih po etničkom ili lingvističkom kriteriju, i desetak stranica ilustracija (portreta važnijih ličnosti još iz vremena humanizma, snimaka nekih važnijih mjesta i događaja). Autor, Jan Šolta, bazirao je svoj *Pregled* na nekoliko objavljenih i još neobjavljenih naučno pisanih historija Lužičkih Srba (J. Brankač, F. Metšk i dr., *Geschichte der Sorben*, Bd. I, von den Anfängen bis 1789 (u tisku); J. Šolta, H. Zwahr i dr., *Geschichte der Sorben*, Bd. II, von 1789 bis 1917, Bautzen 1974; M. Kasper, *Geschichte der Sorben*, Bd. III, von 1917 bis 1945 (u tisku); K. J. Schiller, M. Thiemann, *Geschichte der Sorben*, Bd. IV, von 1945 bis zur Gegenwart (u pripremi), a poslužio se još i ovom literaturom: J. Herrmann i dr., *Die Slawen in Deutschland*, II izdanje, Berlin 1972; J. Gros i dr., *Domowina. Zarys Sta-*

wiznow, Budyšin 1972; B. Cyž, Die DDR und die Sorben. Eine Dokumentation zur Nationalitätenpolitik in der DDR, Bautzen 1969 — i dr.

Djelo je, dakle, onaj tip povijesne knjige, koji nije opterećen naučnim aparatom, ni takvim stilom, ali obećava naučnu ozbiljnost. Njegov je autor i koautor već spomenutoga drugog sveska »Povijesti Lužičkih Srba«. *Pregled* je sastavljen od 6 poglavlja. Posljednje, »Lužički Srbi u socijalizmu«, najopširnije je; ostala, na više od 180 stranica, obuhvaćaju njihovu cijelu povijest: 1. Od pradžu prema feudalizmu; 2. Kasni feudalizam; 3. Građanske društvene promjene; 4. U Prusko-njemačkom Carstvu; 5. Od prvoga do drugog svjetskog rata. U prvom poglavlju obrađeno je doseljenje tih slavenskih plemena u VI st. [Vilzena (Ljutica), Abodrita (Bodrića), Glamočana, Dalaminza, Milčana, Lužičana i Sorba] u područje uz rijeku Queis, Bober i Odru do današnjeg Frankfurta na Odri, zatim uz rijeku Dahme do istoimenog mjesta, uz Jüteborg i Zerbst do ušća Sale. Među tim plemenima najbrojnije je, pa i najznačajnije, pleme Srba (Sorbi, Surbi). U IX st. spominje ih, tj. na karti označava, tzv. 'Bavarski geograf' kao *Regio Surbi* istočno od rijeke Sale, uključivši i srednji i donji tok Labe. Zapadna granica ih stavlja u neposredni dodir s Istočno-franačkim Carstvom. Zemljoradnja i stočarstvo im je bila glavna grana privrede, a da su se time bavili još u pradomovini dokazuje svim plemenima zajednička leksika kao *polo* (polje), *worač* (orati), *radlica* (plug), *serp* (srp), *kosa*, *pšenca* (pšenica), *krwawa* (kruh), *wowca* (ovca), itd. U to su vrijeme područjem *Regio Surbi* prolazile i velike trgovačke prometnice, koje su vezivale Španiju s istočnom Evropom, dodirujući naselja, kasnije gradove Erfurt—Leipzig—Budyšin (Budissin) — Görlitz. God. 805. Karlo Veliki zabranjuje izvoz oružja u »Regio Surbi«, dok oni izvoze u Bizant i Arabiju žitarice, životinjske kože, ribe, med, sol, vosak i roblje. Do IX st. roba se plaćala željeznim posudama i lanenim maramama (»plaćić«), naročito u lokalnoj, međuplemenskoj trgovini, da se kasnije zamijeni srebrom. Burgovi, koji su u početku bili utočišta za narod, u IX st. postaju sjedišta vlastele i njihovih ratnika. Uz burgove se razvijaju suburbiumi, »podgrad«, npr. Baderitz kod Döbelna i Baderitz kod Oschatza, a koji su se još u početku XIV st. nazivali Pograditz i Pograditz. Arheološka iskapanja dokazala su postojanje sorbskih naselja kod ovih mjesta: Ostro, Kopschin, Coblenz i Bautzen, dok imena mjesta kao Torgau, tj. Trg, Torhoćo, dokazuju da je tu nekad bilo slavensko naselje.

Govoreći o razvoju od osnovnih plemensko-srodničkih oblika zajednice do seoske, kao elementarne baze društvene izgradnje, autor prelazi na feudalizam, česte ratne sukobe s germanskim plemenima, odnosno vladarima na početku X st. i dalje. Spominje se hroničar Heinricha I. koji je zapisao da je vladar odlučio slomiti divljaštvo Slavena (»Niederdrückung der Wildheit der Slawen«). Posebno se spominje ratni sukob s plemenom Dalaminza, koji su tada i Madare pozvali u pomoć. Svi su ti sukobi završili tako da je Njemačka ranog feudalizma pokorila ta slavenska plemena na svojoj istočnoj granici i prisilila ih na tribut. Saksonski hroničar Widukind također spominje da je pleme Abodrita savladano na Istočnom moru, pa je »zavladao mir«.

Druga etapa sukoba između ranofeudalne njemačke države i plemenâ Lužičkih Srba nastaje sa Otonom 1. (936—973), koji zahtijeva potpuno uklapanje, tj. prisvajanje slavenskih područja u Njemačku, njihovu feudalizaciju i prihvaćanje hrišćanstva kao sredstva kojim bi se i u ideološkom smislu ta slavenska plemena što više vezala za germanska. Kad su područje koje su nastavali Srbi između Sale i Odre potkraj X st. zauzela germanska plemena, tada je bio prekinut samo-

stalni društveno-politički razvoj, pa se feudalizacija toga područja provodila do XIII st. Pokrajine plemena Milčana ušle su u grofoviju (marku) Meissen, a područje Lausitz u Istočnu Marku (da bi kasnije postala samostalna marka Lužička). U XI st. oba ta područja obuhvaćala su veći dio cjelokupnog područja koje su nastavali Lužički Srbi, a njima su upravljali saksonski i tirinški grofovi kao lenom njemačkog kralja. U XIV st. marke Gornja i Donja Lužica dolaze pod češku krunu.

Uz metodu osvajanja primjenjivalo se i naseljavanje germanskih plemena u osvojena područja Sorba, naročito između XII i XIV stoljeća — pri čemu se kao kolonizator naročito istakao nadbiskup magdeburški Wichmann, koji se potrudio i za kodifikaciju prava naseljenih, što je, razumije se, bilo na štetu slavenskih plemena.

Takvim izlaganjem J. Šolta prati daljnje događaje između njemačkih feudalaca i plemena Lužičkih Srba u srednjem vijeku, spominjući i one pojedine moćnike među tim plemenima, koji su znali iskoristiti krizne situacije između vladarâ i njemačkih feudalaca. To je npr. slučaj Wiprechta von Groitzscha, zeta češkog kralja Vratislava, kojem je Heinrich IV. dao vlast u području između rijeka Sale i Queis, a koji je boravio u burgu Bautzen, da bi u XII st. postao markgrof majsenski, i Lužičkog Srbina Moyka iz XIII st. koji se razvio u feudalca izra- bljujući svoje seljake.

Kroz sve historijsko izlaganje, koje ovaj prikaz neće potpuno ponavljati, provlači se dokazima potkrijepljena autorova konstatacija o agresivnosti i izvanrednoj brutalnosti njemačkih vladara i feudalaca prema sorbskim plemenima, koja su uglavnom učinili svojim kmetovima. Kao primjer njihova mučenja, a i hrabrog držanja, Šolta navodi slučaj iz XII st.: staroga sorbskog seljaka prisiljavaju da za ozdravljenje dotakne relikvije cara Heinricha II, proglašenog svecem. Starac odbija s objašnjenjem 'da je Heinrich bio Nijemac i njegovom plemenu nije učinio nikakvo dobro'. Oslijepili su ga zbog toga. I kasnije, god. 1667/68, zbog vrlo teških uvjeta života, došlo je do neke vrste seljačke bune u okrugu Cottbus, ali je ugušena oružjem feudalaca. — Za vladavine Friedricha I. proveden je pokušaj potpune germanizacije i uništenja lužičkosrpskog jezika. Friedrich II. odstupio je od ove brutalne politike.

Drugo poglavlje, o kasnom feudalizmu, razdijeljeno je u 3 potpoglavlja: Vrijeme rane građanske revolucije; Reakcija feudalaca i jačanje teritorijalne moći; XVIII stoljeće.

Treće poglavlje ima ova 4 potpoglavlja: Prva 4 desetljeća poslije 1789; Uoči godine 1848; Revolucija 1848/49; Formiranje građanskog društva.

Četvrto poglavlje o Formiranju Prusko-njemačkog Carstva sastoji se od ovih potpoglavlja: Prema imperijalističkoj Njemačkoj; Osnivanje Domowine u vrijeme prijeratnoga njemačkog imperijalizma; Prvi svjetski rat do oktobra 1917. god.

Peto poglavlje o periodu od prvoga do drugog svjetskog rata ima ovih 5 dijelova: Posljednja godina rata i novembarska revolucija; Građansko-parlamentarna Weimarska republika (I i II); Hitlerov fašizam i pripremanje za rat; Drugi svjetski rat.

Iz toga će čitalac dobiti informaciju kako je »Pregled povijesti Lužičkih Srba« razrađen, a iz prvog dijela prikaza neke pojedinosti. Kako mi nije namjera

podjednako iscrpno prikazati sva poglavlja te knjige, navest ću još neke važnije pojedinosti iz kulturne povijesti, prepuštajući zainteresiranima da sami posegnu za tom knjigom.

Pod teškim historijskim uvjetima, neprestano izlagan germanizaciji, taj dio Slavena odolijevao je i potvrđivao se kao svoj. Pri tom su i pojedine snažne ličnosti odigrale važnu ulogu. Poznati su tako humanisti, a suvremenici i prijatelji Kopernika, Jan Solfa, grecist, filozof i liječnik, neko vrijeme na poljskom dvoru, zatim Jan Rak (Rhagius Aesticampianus), koji je djelovao kao profesor na sveučilištima u Krakovu, u Frankfurtu na Odri, u Francuskoj i Italiji. Učenik mu je bio i Ullrich von Hutten. Taj humanist borio se u svoje vrijeme za autohtonost i napredak svoga naroda, pa 1514. osniva u Cottbusu gimnaziju, koju su, zbog njene važne prosvjetiteljske uloge, nazvali »Universitas Serborum«. Zaslugom Jana Raka uvedeni su prvi seminari iz lužičkosrpskog jezika na univerzi u Frankfurtu na Odri već prije 1550. god., održali se više stoljeća, a proširili i na neke druge univerze. Reformacija je ostavila dubok trag među Lužičkim Srbima, ali je bilo i sukoba s Lutherovim shvaćanjem u pogledu njemačkog prevoda Novog zavjeta, koji Srbi nisu prihvaćali, pa su stali na stanovište ili-ili, tj. ili prevod na lužičkosrpski jezik, ili da ostane latinski. Energični u tom zahtjevu, izazvali su i samog Luthera, koji se zbog toga, kaže autor, grubo izražavao o 'Vendima'¹, i pokazivao određenu netolerantnost prema njima. Ipak je već god. 1548. Miklawš Jakubica preveo Novi zavjet na lužičkosrpski jezik. Šolta navodi da je to prvi prevod Lutherova Novog zavjeta na neki drugi jezik, što je za užu povijest Lužičkih Srba to važnije, jer je njihova ranija crkvena literatura ostala nepublicirana, pa tako i izgubljena. Uz to, osjećao se veliki nedostatak narodnog sveštenstva, pa u Lutherovo vrijeme 40 Lužičkih Srba odlazi na studij u Wittenberg. U istom gradu djelovao je od god. 1559. Caspar Peucerus, kao profesor, i održavao veze s Česima, Slovacima, Slovencima i slao mnoge svoje studente da rade među Slavenima, posebno u Karpatima. Tako je i pedagog i pjesnik Jan Bok (Bocatus) iz Vetschau oko sredine XVII st. djelovao u Košicama. Za održanje Lužičkih Srba u moru Germana, nadasve je bio važan lingvistički rad na vlastitom jeziku. Tu važnost shvatio je Jan Chojan, te je god. 1650. napisao prvu gramatiku lužičkosrpskog jezika, a učitelj Juro Ermel Bukvar (Sorbsche Fibel) za upotrebu u školama. Na početku XVIII st. B. Fabricius osniva srpsku štampariju kod Cottbusa. On se smatra osnivačem južno-lužičkosrpskog književnog jezika. U istom stoljeću djeluje kao poznati pedagog Dabit Boguwer Glowan, naročito protiv germanizatorske politike u školama. U tom je smislu publicirao više popularnih spisa, koji su se u narodu rado čitali, i postigli željeni cilj.

¹ Die Wenden — Još i danas njemački termin za plemena Lužičkih Srba. Pisac ovog prikaza imala je prilike obići pokrajinu Saksoniju u SRNJ, gdje su se održale još poneke manje crkve, sagrađene kao prave utvrde. U tlorisu jednobrodne, s vrlo malim prozorima i ulazima, a debelim zidovima od kamenih gromada, one su germanskim plemenima služile kao skrovišta u sukobima sa susjednim slavenskim, sorbskim plemenima. I dispozicija saksonskog sela, koja se još i danas pod nadzorom konzervatora održava, uvjetovana je spomenutim sukobima. Velike seljačke kuće istog tipa, od cigle i drvenih greda (Fachwerk), naime, postavljene su tako da svojim pročeljima sačinjavaju krug, dok su začelja i bočne strane uglavnom zatvorene visokim zidovima od cigle, ili kamena. To su tzv. 'Rundlinge', kružna sela, u koja je bilo teško prodrijeti. Germanizirana slavenska prezimena nisu rijetka u trgovištima i gradovima te pokrajine, npr. Bembich, Labich, itd.

U doba prosvjetiteljstva ističe se pjesnik Rudolf Mjen. Kao i kod drugih naroda,

romantizam je donio nove plodove: u Leipzigu se osniva studentsko udruženje Sorbische Studentenverbindung, kasnija »Sorabia«; tu su naročito djelovali pjesnici, među kojima najistaknutiji Handrij Zejler, čija je poema »Rjana Lužica« (lijepa zemlja Lužica) postala nacionalnom himnom. Slavenski romantizam, posebno ideje Jana Kollára o kulturnom približavanju Slavena i slavenskoj solidarnosti, ostavile su također jakog traga, pa u tom smislu Jan Arnošt Smoleť god. 1841–43 publicira prvu sistematsku zbirku sorbskih narodnih pjesama, »Volkse-
lieder der Wenden in der Ober- und Niederlausitz«, a godine 1847. osniva se »Maćica Serbska«, što autor označava kao vrhunsku točku u kulturnom životu Lužičkih Srba.

Pored Zejlera, s kojim počinje nacionalna literatura Lužičkih Srba, javlja se i pjesnik Kito Stempel, te dvije pjesnikinje, švelja Herta Wićazec i seljačko dijete Emilija Pfulec. Zejlerov suvremenik i prijatelj, kompozitor Korla Awgust Kocor smatra se osnivačem lužičkosrpske klasične glazbe. Dok je Zejler svojim pjesmama budio i utvrđivao nacionalnu svijest ('Što je Serbow wotcny kraj', 1839, 'Hišće Serbstwo njezhubjene', 1840), u drugoj polovini XIX st. javlja se nova generacija tzv. 'Mladisorbi', a na čelu im J. Bart-Čišinski, student teologije u Pragu, te A. Muka, student filologije u Leipzigu. U svoj politički program uključivali su i socijalna pitanja, kao i povezivanje sa selom. I opet je jednom Prag bio centar toga pokreta, gdje su Mladisorbi osnovali društvo »Serbowka« i pokrenuli list »Lipa Serbska«. Uskoro, god. 1881, izašle su i prve seljačke novine »Serbski Hospodar«. Kad je god. 1896. u Dresdenu priređena velika izložba, Lužički Srbi dobili su posebni odio za svoje eksponate iz umjetničkog obrta i folkloru, pa je iz te zbirke kasnije nikao Sorbski Muzej pri Maćici. Kao etnolozi istakli su se Wjela-Radyserb, Pilk i Muka, a glavni slikarski predstavnik iz tog vremena bio je Čeh L. Kuba. To je razdoblje kada Lužički Srbi broje 160.000 duša, da bi do danas pali na 100.000. U međuvremenu je, naime, samo lijeva frakcija njemačkih socijaldemokrata, onih oko Liebknechta i R. Luxemburg, Sorbima priznavala jezik i pravo na samostalni kulturni razvoj, dok je Hitler osnovao udruženje: 'Bund Deutscher Osten' i 'Bund wendisch sprechender Deutscher' sa zadaćom da unište Lužičke Srbe (Erledigung der Wendenfrage). Tada je, 1933, uslijedio, preko Praga, a i preko francuskog komunističkog glasila *Humanité* apel na sve slavenske zemlje i 'pravdoljubive Nijemce' za 'spašavanjem kulture lužičkosrpskog naroda'. Smatra se da je taj apel zaista onemogućio planiranu tihi likvidaciju toga naroda.

U današnjoj DDR Lužički Srbi uživaju sva prava. Oni sačinjavaju 0,6% sveukupnog stanovništva i žive uglavnom u 3 okruga: Bautzen, Kamenz, Niesky, a u manjem broju, tj. pojedinačno, u Bischofswerda, Löbau, Senftenberg, Zittau, Berlin, Dresden, Leipzig. Imaju svoja razna udruženja, kulturne ustanove, škole i štamparije. Visoko školstvo zastupljeno je u društvu »Jan Skala«, a nacionalna organizacija »Domowina«, osnovana još prije rata, obuhvaća sve slojeve toga naroda, koji je, kaže autor, poslije drugoga svjetskog rata doživio svoju kulturnu renesansu i nacionalnu afirmaciju. O tome svjedoči i živa izdavačka djelatnost, napose na historiji, jer je, do 1945. god., postojala samo jedna objektivno pisana njihova povijest, i to iz pera poljskog historičara W. Boguslawskog i Lužičkog Srbina M. Hornika, pod naslovom »Historija Serbskeho naroda«, 1884. (ne spominje se mjesto izdanja), dok je Nijemac R. Andree, npr., u svojoj knjizi *Wendische Wanderstudien* iz god. 1874. Nijemcima sugerirao superioran stav prema tim Slavenima i politiku potpune germanizacije.

Na kraju možemo zaključiti da je Šoltin »Pregled povijesti Lužičkih Srba« zaista ispunio jednu osjetljivu prazninu. Šteta je samo što je knjiga štampana na lošem papiru i što se izdavač nije poslužio nikakvim grafičkim efektima (osim korica) pa se tekst guši u vizuelnoj monotonosti — a i neke od karata kao da su namijenjene mikroskopu a ne ljudskom oku.

Branka Pribić

TOMISLAV BOGAVAC, Stanovništvo Beograda 1918—1971, Beograd 1976, 177 str.

Beograd ima takve geografske uslove da je odavno morao postati veliki grad. Ali svi povoljni faktori izrastanja Beograda u veliki centar bili su djelovanjem političkih prilika zakočeni i smetnje su bile takve da je tek poslije 1918. Beograd počeo izrastati u velegrad.

O Beogradu je pisano mnogo i s raznih aspekata.¹ Jedan od autora »Istorije Beograda« koja je izašla 1974, Tomislav Bogavac obogatio je ta istraživanja vrijednim djelom. Knjiga »Stanovništvo Beograda 1918—1971« pisana je tako da su korišteni rezultati više društvenih nauka, a potrebne komponente za dobivanje integralnog prikaza ispreplitane su veoma spretno. Upravo radi takvog pristupa, prikaz toga rada treba da se nađe i na stranicama historijskih časopisa, iako gledano bibliografski djelo pripada sferi demografskih radova.

Knjiga je sastavljena iz devet poglavlja.

U uvodnim napomenama Bogavac objašnjava pristup problemima, govori o razlozima zašto je istraživanja ograničio na period od 1918. do 1971. godine, i donosi nekoliko važnih napomena metodološkog karaktera korisnih i za istraživače ostalih gradova. Prema smjeru demografskih promjena, konstatira već ovdje tri dijametralno različita razdoblja: *predratno*, karakteristično po vladavini stranog kapitala i zaoštrenosti klasnih i međunacionalnih odnosa, antidemokratskom pritisku buržoazije na radne ljude; *ratno*, koje se odlikuje regresijom na svim poljima i *poslijeratno*, kada je Beograd počeo sustizati strane gradove i kada je radni čovjek uzeo vlast u svoje ruke i planski pristupio izgradnji sredine u kojoj živi.

U poglavlju »Pregled uslova relevantnih za demografska pomeranja stanovništva u Jugoslaviji u periodu 1918—1971.« autor situira kretanje stanovništva u Beogradu s kretanjem stanovništva u Jugoslaviji, koristeći se radovima poznatih demografa i ekonomskih historičara, ali ima i vlastitih zanimljivih opservacija o permanentnoj ekonomskoj krizi Jugoslavije u međuratnom razdoblju, praćenoj velikom nezaposlenošću i veoma lošim položajem radnika. Bogavac ističe da su 1939. prilike u Jugoslaviji za radnog čovjeka bile teže nego za vrijeme krize, i to

¹ Vidi popis izvora i literature na kraju knjige *Tomislava Bogavca, Stanovništvo Beograda 1918—1971, Beograd 1976, 173—177, te »Istoriju Beograda«, III, Beograd 1974, na čijem su pisanju surađivala 24 autora, koji su donijeli i relevantnu literaturu.*